

Valentina Prudskaya

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego

Recenzja książki: Konstantin Meshcheryakov, Evgeny Treshchenkov (2014), *Integracja euroazjatycka i Rosja (Ewrazijskaâ integraciâ i Rossiâ)*, Sankt-Peterburg, 255 stron

Tematyka integracji na obszarze euroazjatyckim w ostatnich latach cieszy się coraz większą popularnością nie tylko wśród polityków i naukowców. Niewątpliwie szczególnie wpływ na zainteresowanie tym zagadnieniem wywarł kryzys ukraiński oraz pogarszające się stosunki rosyjsko-unijne.

Konstantin Meshcheryakov jest doktorem nauk historycznych, docentem i zastępcą kierownika Katedry Stosunków Międzynarodowych na Obszarze Poradzieckim Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego. Jest autorem wielu publikacji naukowych dotyczących zagadnień polityki zagranicznej Rosji i integracji na obszarze poradzieckim. W ramach swoich badań zajmuje się następującymi tematami: rozwojem polityki wewnętrznej i zewnętrznej państw poradzieckich, rozwojem społeczno-gospodarczym tych krajów, stosunkami międzynarodowymi oraz konfliktami na obszarze poradzieckim.

Evgeny Treshchenkov jest również doktorem nauk historycznych i docentem w Katedrze Stosunków Międzynarodowych na Obszarze Poradzieckim Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego. Jest autorem publikacji naukowych oraz analitycznych na temat polityki Unii Europejskiej na obszarze poradzieckim i jej stosunków z państwami członkowskimi Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP). Wśród jego zainteresowań naukowych znajdują się takie zagadnienia, jak polityka zewnętrzna i wizerunek międzynarodowy Rosji, rola ekspertów w procesie podejmowania decyzji politycznych, Europejska Unia Gospodarcza, wewnętrzna i zewnętrzna polityka Ukrainy, Białorusi i Mołdawii, stosunki międzynarodowe, procesy polityczne i społeczne w Europie.

Publikacja pt. *Integracja euroazjatycka i Rosja* jest monografią naukową, prezentującą wyniki badań przeprowadzonych na Petersburskim Uniwersytecie Państwowym. Badania te zostały sfinansowane z grantu Prezydenta Federacji Rosyjskiej przyznanego w ramach państwowego wsparcia młodych naukowców rosyjskich.

Monografia składa się ze wstępu, dwóch części i zakończenia. Pierwsza część pracy obejmuje jeden rozdział autorstwa K. Meshcheryakova. Autorem dwóch rozdziałów stanowiących część drugą jest E. Treshchenkov.

Już we wstępie autorzy podkreślają złożoność badanego problemu. Wskazują, że zaostrzenie sprzeczności między państwami członkowskimi stanowi poważne wyzwanie dla rozwoju Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej (EaWG), która w 2015 r. została zastąpiona przez Euroazjatycką Unię Gospodarczą (EUG).

Część pierwsza książki została zatytułowana *Przegląd historyczny i przesłanki integracji euroazjatyckiej*. Jest to historyczna panorama etapów rozwoju procesów integracyjnych na obszarze euroazjatyckim w okresie 1991–2009. K. Meshcheryakov analizuje tu także uwarunkowania procesów integracyjnych. Ważne miejsce zajmuje kwestia udziału w nich Rosji oraz wskazanie tego momentu ewolucji, w którym integracja euroazjatycka stała się „potencjalnie realna”.

Autor szczegółowo, krok po kroku, przedstawia etapy integracji na obszarze poradzieckim: od momentu rozpadu Związku Radzieckiego (ZSRR) i powstania WNP po założenie EaWG. K. Meshcheryakov podkreśla znaczenie nastrojów antyrosyjskich na początku lat 90. ubiegłego stulecia jako jednych z wielu przyczyn rozpadu ZSRR. Jego zdaniem, WNP powstała m.in. z powodu niegotowości państw do samodzielnego funkcjonowania, braku własnych sił zbrojnych, dużej liczby lokalnych konfliktów oraz pogłębienia kryzysu gospodarczego.

Wartość tego rozdziału polega na tym, że autor przedstawia nie tylko rosyjskie poglądy na temat procesów integracyjnych na danym obszarze, ale również stanowiska innych państw – partnerów i przeciwników projektu integracji euroazjatyckiej. K. Meshcheryakov zajmuje się również analizą niezrealizowanych projektów integracyjnych w Azji Centralnej, które powstawały jako przeciwwaga dla WNP i aspiracji Rosji. Głównymi inicjatorami tych projektów subregionalnych były Kazachstan i Uzbekistan. Autor po kolei przedstawia m.in. próbę stworzenia Centralnoazjatyckiego Sojuszu (CAS), Sojuszu Państw Centralnoazjatyckich oraz Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju – GUAM (skrót od nazw państw założycielskich: Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan Mołdawia).

W tym rozdziale autor zwraca także uwagę na znaczenie współpracy rosyjsko-białoruskiej dla rozwoju integracji euroazjatyckiej. Po rozpadzie ZSRR Białoruś pozostała jedynym sprzymierzonym z Rosją państwem. Jako poważne przeszkody w rozwoju wspólnego projektu integracyjnego autor wskazuje brak psychologicznego przygotowania do integracji, różne kierunki rozwoju gospodarczego oraz różnice poglądowe w sferze politycznej.

Podsumowując rozdział, K. Meshcheryakov podkreśla, że wszystkie projekty integracyjne powstawały w trudnych warunkach politycznych i gospodarczych. Zdaniem autora, Rosja rozpoczęła rozbudowę więzi z tymi państwami, które zgadzały się na jej przywództwo we wzajemnych stosunkach, w związku z brakiem możliwości rozwoju wszechstronnej współpracy w ramach WNP. Autor zaznacza także, że Rosja w analizowanym okresie odgrywała wiodącą rolę w rozwoju wszystkich projektów integracyjnych na obszarze poradzieckim.

Druga część pracy, napisana przez E. Treshchenkova, składa się z dwóch kolejnych rozdziałów: *Integracja euroazjatycka w wewnątrzrosyjskim kontekście* oraz *Istota modelu integracji euroazjatyckiej i jego miejsce we współczesnych procesach międzynarodowych*.

Autor rozpoczyna od próby zdefiniowania pojęcia interesu narodowego – prezentuje definicje w ujęciu realizmu oraz neoklasycznego realizmu. Dochodzi do wniosku, że zdefiniowanie istoty interesu narodowego jest zadaniem trudnym do zrealizowania, ponieważ – z jednej strony – jego rozumienie jest zakorzenione w historii państwa i społeczeństwa, z drugiej zaś – istnieje w sferze interpretacji.

Próbując wyjaśnić, czym jest interes narodowy Rosji, autor omawia najpierw kwestie związane z interesem narodowym Zachodu. Podkreśla istnienie problemu ze zdefiniowaniem tego pojęcia w odniesieniu do państw, które nie miały ciągłości państwowej, w których nie ukształtowały się „naród polityczny” i świadomość narodowa. Jest to przyczyną braku konsensusu między wewnętrzną i zewnętrzną polityką państwa. Zdaniem autora, podobna sytuacja panuje również w Rosji. W związku z tym, interesy narodowe wyznacza elita rządząca, która opiera się na historycznym doświadczeniu państwa oraz na żądaniach i wyobrażeniach społeczeństwa.

Na tej podstawie autor wnioskuje o miejscu i znaczeniu euroazjatyckiej integracji w polityce Rosji. Zaznacza on, że nie ma ona charakteru priorytetowego w opracowywanych projektach dokumentów dotyczących polityki zewnętrznej i bezpieczeństwa Rosji. Jest wyłącznie jednym z instrumentów realizacji jej interesów, a właściwie inte-

resów rosyjskiego kierownictwa. Autor analizuje także miejsce integracji euroazjatyckiej w świadomości elity rządzącej i społeczeństwa rosyjskiego. Podkreśla obecność stabilnego wsparcia idei integracji na obszarze poradzieckim.

Oprócz już wymienionych kwestii, autor analizuje także, krok po kroku, procedurę podejmowania w Rosji decyzji odnoszących się do integracji euroazjatyckiej, wyszczególniając kompetencje prezydenta, parlamentu oraz poszczególnych departamentów.

E. Treshchenkov wskazuje również na miejsce i rolę grup interesu oraz ekspertów w tym procesie. Podkreśla, że najczęściej decyzje najpierw zostają podjęte przez rosyjskie kierownictwo, a dopiero później są one omawiane w społeczeństwie, wśród przedsiębiorców i ekspertów. Na szczególną uwagę zasługuje stwierdzenie autora, że eksperci w praktyce nie są traktowani przez rządzących jako uczestnicy polityki wewnętrznej. Z kolei udział biznesu, z punktu widzenia władzy, może stanowić wręcz przeszkodę dla całego systemu opartego na umowach politycznych między liderami poszczególnych państw.

Ostatni rozdział monografii został poświęcony analizie istoty i miejsca modelu integracji w regionie euroazjatyckim we współczesnych procesach międzynarodowych. W tym celu na początku autor przedstawia strukturę instytucjonalną integracji euroazjatyckiej. Wskazuje podstawowe cechy charakterystyczne dla tego procesu na danym obszarze. Ważne miejsce zajmuje tu także porównanie metod euroazjatyckiej integracji z praktyką międzynarodową. Autor dokonuje analizy za pomocą odwołania się do takich pojęć, jak pozytywna i negatywna integracja, elastyczna integracja, symetryczne i asymetryczne zrzeszenia.

W celu ustalenia zbieżności interesów państw członkowskich, E. Treshchenkov przeanalizował miejsce i znaczenie integracji w politykach państw omawianego regionu. Zbadał także wpływ bezpośredniego udziału liderów poszczególnych państw w projektach integracyjnych na perspektywę współpracy gospodarczej. Przedstawił główne przeszkody w rozwoju integracji na obszarze euroazjatyckim. Autor oddzielnie omówił kwestię udziału Ukrainy w integracji euroazjatyckiej.

Autor w tym rozdziale analizuje również perspektywy współpracy gospodarczej w ramach innych projektów. W szczególności zajmuje się kwestiami związanymi ze wstąpieniem państw członkowskich Unii Celnej do WTO oraz możliwością zawarcia umów o wolnym handlu z innymi krajami i blokami handlowymi. Ostatnim zagadnieniem omówionym przez autora jest wpływ stosunków Rosji i Unii Europejskiej na rozwój integracji na obszarze euroazjatyckim. E. Treshchenkov podkreśla znaczenie

kryzysu ukraińskiego i relacji rosyjsko-ukraińskich na skuteczną realizację całego projektu, zaznaczając jednocześnie, że żadna ze stron nie jest gotowa do przyjęcia kompromisu.

W podsumowaniu autorzy podkreślili, że większość projektów integracyjnych dotyczących obszaru euroazjatyckiego istniała tylko na papierze (w tym miejscu określono je jako „integracje papierowe”). Realizacja dużych projektów jest niemożliwa bez udziału w nich Rosji z powodu znaczącego udziału jej gospodarki, położenia geograficznego oraz wpływu politycznego. Autorzy wyraźnie zaznaczają, iż jedną z głównych przeszkód w rozwoju EUG jest to, że Rosja nie opracowała nowych podejść w stosunkach z sąsiadami. Nie jest także w stanie zaproponować modelu rozwoju atrakcyjnego w dłuższej perspektywie czasowej, ponieważ sama potrzebuje głębokich jakościowych przemian wewnętrznych. W związku z tym, utrzymanie innych państw członkowskich w ramach EUG staje się dla Rosji wyzwaniem wiążącym się z dodatkowymi kosztami.

Na koniec autorzy proponują trzy scenariusze dalszego funkcjonowania EUG. Pierwszy scenariusz zakłada stopniowy rozwój i pogłębienie integracji oraz coraz większą konsolidację państw członkowskich wokół wspólnych celów, w tym modernizacji i zmian jakościowych w ich gospodarkach. Według drugiego, dojdzie do zwiększenia stopnia izolacji od świata zewnętrznego i rozszerzenia środków protekcyjnych w handlu. Nastąpi konserwacja systemów politycznych i gospodarczych państw członkowskich. Trzeci scenariusz, zdaniem autorów, jest najbardziej prawdopodobny: zakłada, w niedalekiej przyszłości, zachowanie cech obecnego euroazjatyckiego modelu integracji.

Podsumowując, monografia autorstwa K. Meshcheryakova i E. Treshchenkova jest oryginalną pracą naukową. Autorzy podjęli wyzwanie ujawnienia problemów i sformułowania perspektyw dalszego rozwoju integracji euroazjatyckiej, w kontekście rosyjskich interesów narodowych. W związku z tym, że Rosja jest kluczowym państwem na tym obszarze, jednym z podstawowych zadań było określenie miejsca euroazjatyckiej integracji w ramach interesów wewnętrznej oraz zewnętrznej polityki rosyjskiej. Autorzy spróbowali ponadto dokonać zestawienia rosyjskiej polityki euroazjatyckiej z interesami Białorusi i Kazachstanu – jej głównych partnerów w Euroazjatyckiej Wspólnocie Gospodarczej. Ważnym elementem tej pracy jest analiza specyfiki euroazjatyckiej integracji w perspektywie porównawczej obejmującej relacje międzynarodowe. Dlatego można stwierdzić, że treść książki w pełni odpowiada tematowi określonemu w tytule.

Struktura wewnętrzna pracy jest logiczna. We wstępie autorzy przedstawili podstawowe cele i założenia badania. Nakreślili też ogólny zarys problematyki. Zabrakło niestety części metodologicznej. Nie opisano metod i narzędzi badawczych wykorzystanych w tym projekcie naukowym. Niektóre zagadnienia teoretyczne zostały wyjaśnione w treści drugiego i trzeciego rozdziału.

Pierwsza część przedstawia etapy realizacji projektów integracyjnych, które powstawały na obszarze euroazjatyckim. Druga część zawiera analizę teoretyczną i praktyczną współczesnego stanu integracji na tym terenie. Rozdziały książki zostały ułożone z uwzględnieniem postawionych celów i zamierzeń badawczych.

Monografia jest napisana i opublikowana w języku rosyjskim. Na razie nie przetłumaczono jej na inne języki. Praca jest napisana w sposób przystępny, zrozumiały nawet dla czytelnika, który nie miał wcześniej do czynienia z tym tematem w ujęciu naukowym.

Do omówienia i analizy zagadnień autorzy wykorzystywali różnorodną literaturę. Przede wszystkim odwoływali się do podstawowych dla podjętego tematu aktów prawnych. Przeanalizowali też liczne wypowiedzi liderów państw poradzieckich oraz udzielone przez nich wywiady. W bibliografii przeważają źródła rosyjskojęzyczne. Zagranicznych materiałów wykorzystano stanowczo mniej. Jednak w tym miejscu trzeba wziąć pod uwagę, że problematyka integracji euroazjatyckiej została przeanalizowana przez autorów z perspektywy interesów politycznych Rosji, co w dużym stopniu uzasadnia wykorzystanie źródeł rosyjskich.

Konkludując, można stwierdzić, że recenzowana monografia zasługuje na szczególną uwagę osób, które interesują się polityką zewnętrzną Rosji oraz procesami integracyjnymi na obszarze poradzieckim. Temat ten został przedstawiony kompleksowo, z ujęciem poglądów nie tylko Rosji, ale również innych państw tego regionu. Interesująca jest analiza projektów niezrealizowanych, które miały stanowić przeciwwagę dla aspiracji rosyjskich. Obecny model integracji euroazjatyckiej niewątpliwie bardzo się różni od modelu integracji europejskiej, m.in. ze względu na kontekst historyczny tworzenia się państwowości i liczne konflikty na omawianych terenach. Warto także zwrócić uwagę na porównanie procesów integracyjnych na obszarze poradzieckim ze światowym doświadczeniem integracji regionalnej. Szczególnie cenne są uwagi autorów na temat przeszkód w rozwoju EUG oraz jego perspektyw.